

and introduce new biographic information for the scientific usage: exact date of her birth, family origin, places and years of work in different institutions.

Keywords: Oleksandra Ivanivna Smyrnova-Zamkova, Archival Institute, personal archival collection of scientists of National Academy of Sciences of Ukraine, biographical records, pathology.

Шеремета Л. А., молодший науковий співробітник відділу історії академічної науки, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Україна, Київ), liliya_slobodyan@ukr.net

Академик А. И. Смирнова-Замковая – известный ученый-патологоанатом: источники для реконструкции биографии

Исследованы жизненный путь и научная деятельность известной врача-патологоанатома, академика Александры Ивановны Смирновой-Замковой. В научной литературе информация о ее жизни и деятельности представлена, как правило, неточными и сжатыми биографическими данными, а ее жизненный и творческий пути должным образом не изучены. Ключевой базой исследования является личный фонд ученой, который хранится в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Фонд имеет значительную научную ценность, поскольку содержит большое количество биографических материалов (среди которых: свидетельство о рождении, автобиографии, трудовой список, диплом доктора медицинских наук, удостоверение члена-корреспондента, воспоминания), фотодокументов, научных трудов благодаря чему удалось детально реконструировать биографический путь ученой и ввести в научный оборот новые данные биографического характера: установить точную дату рождения, семейное происхождение, уточнить места и годы работы в различных учреждениях.

Ключевые слова: Александра Ивановна Смирнова-Замковая, Институт архивоведения, личные архивные фонды ученых НАН Украины, биографические документы, патологоанатомия.

* * *

УДК 94(477.7):314.15(=411.16)«1920/1930»

Розовик О. Д., кандидат історичних наук, викладач кафедри україністики, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна, Київ), Lesya1988@gmail.com

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПІВДЕНЬ УСРР У 1920–1930-Х РОКАХ

Розкриваються причини появи аграрного перенаселення в лісостепових і поліських губерніях УСРР на початку 1920-х років. Показується процес переселення єврейського сільського населення з цих губерній на вільні землі півдня республіки у 1920–1930-х роках.

Ключові слова: єврейська національна меншина, обезземелення селянства, переселення, фінансова допомога, міжнародні організації, кооперація в сільському господарстві.

Земельне перенаселення лісостепової та поліської зон України розпочало формуватися вже у першій половині XIX ст. Особливо цей процес посилювався після скасування кріпосного права у Російській імперії (лютий 1861 р.). Причиною цьому стала та обставина, що селянство України, як і імперії в цілому, отримало особисту свободу, але економічно залишалися фактично залежними від поміщика. Це тому, що селяни повинні були викуповувати у поміщиків землю, право на придбання якої надавала їм реформа. Однак ціни на ці землі були втричі вище ринкової вартості ґрунтів і становили 40–45 крб. за десятину. Селяни не мали таких грошей. Не рятувало становище й можливість взяти кредити на покупку землі в Селянському банку. Суми кредиту були великі, був і високий відсоток за його користування. Отже, внаслідок такої реформи, великі маси українського селянства і навіть зв'язаних із землеробством ремісників, дрібних торгівців та інших наближених до селянства соціальних груп населення, залишилися безземельними або безробітними. Наприклад, у Київській губернії на середину 1860-х років з 1,9 млн. селян 20% стали безземельними [1, арк. 48–49].

На Поділлі на початку 1880-х років з 1,8 млн. сільського населення 200 тис. було безземельним [2, арк. 19–20]. Таке становище склалося у всіх лісостепових і поліських губерніях України.

Не вирішила проблему безземелля й Столипінська аграрна реформа (1907–1910 рр.), мета якої полягала в переселенні безземельних селян з України, Білорусії і, частково, з нечорноземної зони європейської частини Російської імперії, у Сибір, Казахстан, Далекий Схід.

Питання «аграрного перенаселення» залишилося актуальним для українського селянства, у тому числі й національних меншин України (з березня 1919 р. – Українська Соціалістична Радянська Республіка – УСРР) у 1920-х роках. Незважаючи на те, що в ході національно-визвольної революції українського народу 1917–1921 рр. було ліквідоване поміщицьке, купецьке, церковне і фабрично-заводське землеволодіння, а угіддя передані селянам, вже на початку 1920-х років у селах з'явилося «аграрне перенаселення». Це, насамперед, стосувалося сіл зон лісостепу і Полісся України. Перенаселення почало формуватися внаслідок декількох причин. По-перше, це були традиційні аграрні райони України і тут завжди була досить висока густина населення на 1 км². По-друге, закінчення військових дій в республіці, встановлення тут робітничо-селянської влади та проголошення нової економічної політики, призвело до еміграції з Польщі, Німеччини, Румунії, Болгарії, Чехословаччини та інших зарубіжних країн в СРСР і УСРР робітників і селян. Мігрувало в Україну й населення з республік СРСР. Природно, що селяни осідали у сільській місцевості. Тут їм під ведення власного господарства наділялися землі. Переселенці створювали власні колонії або комуні. По-третє, перехід республіки до мирного життя сприяв появі багатьох молодих сімей. Щорічно кількість становила в середньому 80–90 тис. одружень. Молодим сім'ям також потрібно було наділяти землі для ведення власного господарства. Але практично всі орні ґрунти лісостепової і поліської зон України були розподілені серед селян ще у 1919–1920 рр. і вільних угідь не залишалося. До того ж, був і помітний приріст населення в уже існуючих сім'ях. Це все разом призвело до того, що у першій половині 1920-х років багато селянських родин республіки при нормі 1,5–2 дес. землі на душу населення мали фактично 0,1–0,3 дес. Це не відповідало прожитковому мінімуму земельного забезпечення сім'ї [3, арк. 23–24]. З'явилася також маса переважно молодих сімей, які майже зовсім не мали землі у власному користуванні й існували за рахунок випадкових заробітків. У 1922–1923 рр. в УСРР було зареєстровано 2,5 млн. безземельних або малоземельних селян. На 1925 р. їх чисельність зросла до 5 млн. осіб, а наприкінці 1920-х років досягла майже 11 млн. осіб (2 млн. господарств – близько 35% селянських дворів республіки). Серед безземельних були представники національних меншин, у тому числі й єврейське селянство [4, арк. 16–17].

Для вирішення проблеми забезпечення безземельних селян угіддями, за рішенням Ради Народних Комісарів (РНК) УСРР, в березні 1921 р. у структурі Наркомату Земельних Справ УСРР було створено Надзвичайну переселенську комісію з філіями в губерніях. Ця структура займалася переселенням селянства на вільні землі півдня республіки та у Всесоюзний колонізаційний земельний фонд [5, арк. 36].

За розпорядженням Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету, переселенські комісії були створені у східних регіонах СРСР. У їх обов'язки входило визначення територій і надання матеріально-технічної допомоги для переселення на ці землі безземельного або малоземельного селянства з УСРР, БСРР і європейської частини РСФРР.

На початку 1920-х років в УСРР мешкало 1,554 млн. осіб єврейської національності [6, арк. 89]. Переважна більшість з них – 1,2 млн. осіб проживала у великих, середніх і малих містечках республіки, а решта – 352 тис. – у сільській місцевості Чернігівської, Київської, Волинської і Подільської губерній [7, арк. 34]. Впродовж 1921–1924 рр. губернські переселенські комісії провели реєстрацію безземельного і малоземельного єврейського населення республіки і виявили, що таких жителів є майже 50 тис. сімей або 260 тис. осіб. Було також з'ясовано, що майже все це населення має бажання переселитися на вільні землі півдня республіки або у Всесоюзний колонізаційний фонд [6, арк. 73–74]. Зокрема, у 1924 р. виявили бажання переїхати на південь України, тобто у степову зону республіки, 15,6 тис. сімей (74 тис. осіб). Серед них робітників – 2167, службовців – 1604, кустарів – 3339, дрібних торгівців – 2462, селян-землеробів – 1196, безробітних – 773 осіб, решта – інші соціальні групи населення [6, арк. 68].

Зазначимо, що стихійне переселення єврейського населення в південні округи УСРР розпочалося вже у 1921 р. і щорічний самовільний переїзд євреїв у ці райони становив до 1,5 тис. сімей. Наприклад, лише в Одеську округу щорічно прибувало 1–1,2 тис. таких родин [8, арк. 21–22]. Зростала й площа заселених ними земель. Одні сім'ї приїздили сюди щоб поселитися на постійне проживання і вести власне господарство, інші – прибували в край з метою наживи. Останні вимагали у місцевих органів влади виділити їм родючі землі під створення власного господарства і отримували такі угіддя площею у 10–15 дес. Але такі «євреї-переселенці» не засновували господарства, а продавали свої ділянки новоприбулим переселенцям й переїжджали у міста на постійне місце проживання. Щоб призупинити таке «переселення» євреїв на південь України і захоплення ними кращих орних земель з їх подальшим фактично перепродажем й надати цьому руху організованого порядку, у листопаді 1925 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) і ЦК Нацменшин УСРР ухвалили постанову «Про можливість переходу єврейського населення до землеробства». Основна ідея цього документу полягала у широкому залученню бажаного єврейського як сільського, так і міського населення до землеробства та сприяння переїзду безземельних селян-євреїв з лісостепових і поліських округ на південь республіки.

На реалізацію цієї постанови, єврейській громаді УСРР під поселення в південних районах республіки було виділено 144,8 тис. дес. орних земель, без врахування площ під випаси худоби, створення в селах ставків, посадок на полях захисних лісосмуг, будівництво доріг тощо [9, арк. 6]. Ці території були виділені в Одеській, Херсонській, Миколаївській, Криворізькій, Катеринославській округах. Тут кожна переселенська сім'я отримала по 10–12 дес. орних земель та 900 крб. державної допомоги на побудову житла, господарських приміщень, закупівлю сільгоспреманенту. (На середину 1920-х рр. 1 крб. рівнявся 5 долларам США або 2,5 фунтів стерлінгів. Була висока й купівельна

спроможність карбованця: новий житловий будинок 12×9 м² коштував 420–450 крб., племінна корова – 60–80 крб., кінь – 90–100 крб., 100 кг. пшеничного борошна – 10 крб.). На пільгових умовах переселенцям виділялися будівельні матеріали [10, арк. 50]. Крім державної допомоги, переселення євреїв фінансували ОЗЕТ (Общество землеустройства еврейских трудящихся), ЕКО (Jewish Colonization Association) та Агро-Джойнт (American Jewish Joint Distribution Committee). Зокрема, у 1926 р. ЕКО виділила 300 єврейським сім'ям на облаштування своїх господарств у Запорізькій окрузі 527 тис. крб., 1927 р. 600 сімей Запорізької і Маріупольської округ отримали понад 1 млн. крб., 1928 р. 1900 сімей Запорізької округи – 500 тис. крб.. Всього впродовж 1927–1930 рр. ЕКО надала допомогу єврейським переселенцям на суму 2842100 крб. [11, арк. 20]. Ці кошти були спрямовані на будівництво нових господарств, організацію соціально-побутової і культурної сфер у новостворених єврейських селах та хуторах [11, арк. 4; 12, арк. 241].

Підтримували матеріально євреїв-переселенців різні місцеві кооперативні, профспілкові та інші громадські організації. Наприклад, Херсонський союз сільськогосподарських кооперативів надав прибулим у свою округу єврейським переселенцям допомогу в сумі 34 тис. крб. [11, арк. 21].

У 1926 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили десятирічну програму переселення малоземельного і безземельного селянства України у республіканський і Всесоюзний колонізаційні фонди. У ній намічалось переселити впродовж 1926–1929 рр. на південь республіки 13700 єврейських сімей. Визначався і термін їх переїзду: у 1927 р. – 4,2 тис., 1928 р. – 4,5 тис., 1929 р. – 5 тис. сімей. До початку 1928 р. в південні округи республіки планово переселилося 9,8 тис. єврейських сімей та 1,5 тис. родин самовільно переїхали до своїх родичів та знайомих [9, арк. 6].

Таким чином, ухвалений у 1926 р. план переселення єврейського населення на південь республіки був фактично виконаний. Але в переселенських комісіях лісостепових і поліських округ УСРР залишалося ще 10 тис. заяв від єврейських сімей з проханням надати їм землю під поселення на півдні України. Тому у 1929 р. РНК УСРР прийняв новий план їх переселення у республіканський колонізаційний фонд на 1929–1930 рр. Оскільки земельні ресурси півдня республіки були вже вичерпані на той час, то сюди у 1929–1930 рр. було переселено лише 2 тис. сімей [13, арк. 55], Крим – 5 тис., Сибір, Казахстан і Бірбіджан – 3 тис. родин [14, арк. 18, 27].

Розгортання суцільної колективізації у європейській частині СРСР на початку 1930-х років само по собі вирішило питання усунення безземелля селянства. Віднині всі орні землі переходили у кооперативну або колгоспно-радгоспну власність. Селянам, які жили в селах або переселялися з хуторів у село, виділялося 0,75–1 га. землі під будівництво житла та ведення підсобного господарства.

Але колективізація не зупинила міграційно-переселенський рух єврейського населення на південь республіки, який тривав включно до Голодомору 1932–1933 рр. в ці роки переїзд євреїв в край не був таким масовим як у другій половині 1920-х років. Сюди щорічно до цих трагічних років і після них на постійне поселення переїздило як на роботу в колгоспи і радгоспи, так і в міста краю до 1 тис. родин [15, арк. 39]. Однак це було вже не аграрне переселення, а добровільна трудова

міграція в пошуках високооплатної роботи, комфортних місць мешкання на побережжі Чорного моря, навчання молоді у технікумах та вузах цього краю тощо.

В цілому, за період 1920 – першої половини 1930-х років, з лісостепових і поліських губерній – округ – областей на південь України планово, без врахування самовільної міграції, у сільську місцевість переселилося 15,9 тис. єврейських сімей (95,4 тис. осіб). Ними було засновано 162 нових великих і малих національних сіл [16, арк. 339]. Їх загальна чисельність у регіоні зросла до 186 одиниць. Крім цього, євреї-переселенці побудували десятки невеликих хуторів на 15–20 родин. Доселилося багато єврейських сімей в існуючі хутори, села та невеликі містечка. У 1920-х рр. проходив також процес переселення євреїв на землі Всесоюзного колонізаційного фонду: Урал – 13,2 тис. сімей (66,4 тис. осіб), Казахстан – 1180 сімей (55,4 тис. осіб), Далекий Схід – 2,5 тис. (10,9 тис. осіб), Біробіджан – 21,8 тис. сімей (109 тис. осіб) [17, арк. 130]. Це населення внесло помітний вклад у розвиток сільського господарства і промисловості даних регіонів.

Список використаних джерел

1. ЦДІАК України. – Ф.442. Оп.633. – Спр.496.
2. Там само. – Ф.443. – Оп.533. – Спр.183.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф.Р.1111. – Оп.1. – Спр.1157.
4. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.349.
5. Там само. – Ф.27. – Оп.2. – Спр.279.
6. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.10.
7. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.53.
8. Там само. – Ф.27. – Оп.5. – Спр.1137.
9. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.167.
10. Там само. – Ф.27. – Оп.6. – Спр.652.
11. Там само. – Ф.571. – Оп.1. – Спр.194.
12. Там само. – Ф.571. – Оп.1. – Спр.217.
13. Там само. – Ф.27. – Оп.10. – Спр.783.
14. Там само. – Ф.27. – Оп.10. – Спр.799.
15. Там само. – Ф.84. – Оп.9. – Спр.128.
16. Там само. – Ф.1. – Оп.4. – Спр.18.
17. Там само. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1081.

References

1. CDIAK Ukrain'ny. – F.442. – Op.633. – Spr.496.
2. Tam samo. – F.443. – Op.533. – Spr.183.
3. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. – F.R.1111. – Op.1. – Spr.1157.
4. CDAVO Ukrain'ny. – F.413. – Op.1. – Spr.349.
5. Tam samo. – F.27. – Op.2. – Spr.279.
6. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.10.
7. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.53.
8. Tam samo. – F.27. – Op.5. – Spr.1137.
9. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.167.
10. Tam samo. – F.27. – Op.6. – Spr.652.
11. Tam samo. – F.571. – Op.1. – Spr.194.
12. Tam samo. – F.571. – Op.1. – Spr.217.
13. Tam samo. – F.27. – Op.10. – Spr.783.
14. Tam samo. – F.27. – Op.10. – Spr.799.
15. Tam samo. – F.84. – Op.9. – Spr.128.
16. Tam samo. – F.1. – Op.4. – Spr.18.
17. Tam samo. – F.1. – Op.6. – Spr.1081.

Rozovyyk O. D., candidate of historical sciences, lecturer, Department of Ukrainian Studies, Bogomolets National Medical University (Ukraine, Kiev), Lesya1988@gmail.com

Transmigration of the Jewish population to the south of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920–1930th

The article deals with the causes of agrarian overpopulation in wooded and forest-steppe provinces of Ukrainian SSR in the early 1920s. The transmigration of Jewish rural population from these provinces to the vacant lands of the south of the republic in 1920–1930th is demonstrated.

Keywords: Jewish national minority, landlessness, transmigration, financial aid, international organizations, cooperation in agriculture.

Rozovyyk O. D., candidate of historical sciences, professor, Department of Ukrainian Studies, National Medical University of Ukraine, Lesya1988@gmail.com

Переселення єврейського населення на юг УССР в 1920–1930-х роках

Раскрываются причины появления аграрного перенаселения в лесостепных и полесских губерниях УССР в начале 1920-х годов. Показывается процесс переселения еврейского сельского населения из этих губерний на свободные земли юга республики в 1920–1930-х годах.

Ключевые слова: еврейская национальная меньшина, обезземеление крестьянства, перенаселение, финансовая помощь, международные организации, кооперация в сельском хозяйстве.

* * *

УДК 94 (477) «192»

Комар Є. Г.
аспірант, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Україна, Київ),
Germanicus@bigmir.net

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УСРР У 20-Х РР. ХХ СТ.

Метою статті є комплексний аналіз, насамперед, архівних джерел, які стосуються рівня та динаміки поширення кримінальної злочинності серед представників органів державної влади УСРР у 20-х рр. ХХ ст. Розкриваються конкретні прояви та види злочинності серед тогочасних чиновників та партійних функціонерів. У ході дослідження використано такі наукові методи, як абстрагування, компаративний аналіз, синтез та індукція. У результаті робиться висновок про те, що протягом досліджуваного періоду відбувалася масштабна криміналізація радянського бюрократичного апарату, що підірвало довіру населення до влади і суттєво знижувало ефективність діяльності останньої.

Ключові слова: соціальні аномалії, УСРР, представники органів державної влади, кримінальна злочинність, криміналізація, алкоголізм, хабарництво, контрабанда, марнотратство.

Протягом 1920-х рр. серед населення УСРР формувалася значна кількість сприятливих чинників для поширення соціальних аномалій, насамперед кримінальної злочинності, алкоголізму та проституції. Вказаний деструктивний процес не оминув і тогочасних представників органів державної влади, котрі у більшості випадків легко піддавалися криміналізації, незважаючи на регулярні «чистки» та осуд з боку населення.

Водночас комплексні сучасні дослідження питання поширення кримінальної злочинності серед представників органів державної влади УСРР в 1920-х рр. у вітчизняній історіографії фактично відсутні. Лише окремі його аспекти розкриті дослідницею О. Міхеєвою. Зважаючи на це, наразі існує нагальна необхідність у системному вивченні питання криміналізації чиновників та партійних функціонерів УСРР у 20-х рр. ХХ ст.

Представники радянської влади на місцях – комуністи та кандидати в члени партії, обіймаючи керівні посади та привілейоване становище у суспільстві, повинні були демонструвати зразкову поведінку, щоб викликати симпатії й мати авторитет серед підлеглих та населення. Водночас у реальному житті все відбувалося інакше. Так, у середині 1921 р. під час формування нового адміністративного апарату працівники радянських державних установ наділялися широкими правами, пільгами та повноваженнями. Тому до партії та держустанов потягнулося багато нових людей, частину з яких складали особи, «не чисті на руку», та кар'єристи. Це і спричинило високу частку партійців та держпрацівників серед звинувачених у злочинних діяннях – 8–9%. Серед партійних та державних працівників поширеними були посадові